

УДК 323.3

Д. Г. Дмитренко,

Національний університет біоресурсів і природокористування

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЗРОШУВАНИХ ТА ОСУШЕНИХ УГІДЬ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам розпаювання меліорованих земель, що призвело до порушення цілісності меліоративних систем та безповоротної втрати значної площі меліорованих земель. Крім того, незадовільний технічний стан меліоративних систем, зношеність та моральна застарілість обладнання не дозволяє в повному обсязі використовувати зрошувані землі.

Paper deals with problems raspavaniya reclaimed land, which led to the disturbance of reclamation systems and irrevocable loss of a significant area of reclaimed land. Besides poor technical condition of reclamation systems, obsolescence of equipment obsolescence and moral does not allow for full use of irrigated land.

Ключові слова: меліорація земель, водне господарство, водний фонд, водні об'єкти, водоохоронне законодавство.

Key words: land reclamation, water management, Water resources, water bodies, water protection legislation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМ

Однією з вагомих причин наявності проблем в частині управління та використання земель водного фонду та водних об'єктів є відсутність цілісної, досконалої та дієвої законодавчої і правової бази. Крім того діюча система контролю за використанням земель водного фонду не в змозі повною мірою створити необхідні умови для їх охорони, раціонального використання та відтворення земель водного фонду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ, ТА ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ПИТАНЬ

За таких поставлених проблем виникає наукова дискусія навколо основних питань: чи забезпечується на сьогодні повною мірою діючим законодавством збереження та використання водних ресурсів, як діє система контролю і чи можна створити необхідні умови для їх охорони, раціонального використання та відтворення земель. У

вітчизняній науковій літературі ця проблематика ще не стала об'єктом для ґрунтовних досліджень, що зумовлює актуальність даного дослідження.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Завданням статті є розроблення та введення в дію механізму державної підтримки у сфері гідромеліорації і водного господарства у цілому, і зрошуваних земель зокрема, щоб можна було покращити та провести капітальні ремонти основних засобів водного фонду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Меліорація земель — це комплекс гідротехнічних, культуртехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних, інших меліоративних заходів, що здійснюються з метою регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості та формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

Меліоровані землі фактично є страховим фондом держави. Від ефективності їх використання та збереження залежить економічна, екологічна

та соціальна ситуація в країні.

Законом України "Про меліорацію земель" передбачено, що залежно від спрямування здійснюваних меліоративних заходів визначаються такі основні види меліорації земель: гідротехнічна, культуртехнічна, хімічна, агротехнічна, агролісотехнічна [1].

Меліорація земель є головним чинником інтенсифікації сільського господарства, важливою складовою забезпечення сталого виробництва сільськогосподарської продукції, особливо в роки з несприятливими погодними умовами.

Географічною особливістю території України є те, що вона розташована на межі різних природних зон у помірного кліматичному поясі з відчутно вираженою зміною сезонів протягом року. Значна протяжність її території з півночі на південь зумовлює зональні відмінності кліматичних умов, у першу чергу щодо температурного режиму, із заходу на схід — значні зміни у кількості опадів і умов зволоження, зростання показників континентального клімату у південно-східному напрямку.

Ефективність сільськогосподарського виробництва в Україні залежить від рівня використання земельних і водних ресурсів. У межах країни виділяють три природно-кліматичні зони: надмірно зволожену Лісову (25 відсотків площі), недостатньо зволожену Лісостепову (35 відсотків), посушливу Степову (40 відсотків).

Площа зрошуваних земель становить 2,2 млн гектарів. Основна їх частина зосереджена в зоні Степу — 2,1 млн га, або 80 відсотків, у зоні Лісостепу зрошується 356 тис. га, на Поліссі — 11 тис. га. Частка зрошуваних земель щодо сільгоспугідь та орних земель становить відповідно 8,4 та 12,8 відсотків. В Автономній Республіці Крим відношення площ зрошуваних до орних земель становить 29,2 відсотка. Херсонській області — 25,6, Запорізькій — 13,4, Дніпропетровській — 11,4, Одеській — 11,2, Миколаївській — 11,1, у Донецькій — 9,4 відсотка [5].

Основні площі осушених земель знаходяться на Поліссі та в західних областях. Це 3,3 млн гектарів, або близько 30 відсотків загальної площі сільгоспугідь, зокрема у Рівненській — 41 відсоток. Львівській — 39, Волинській — 38, Закарпатській — 37, Івано-Франківській — 31, Житомирській — 25 відсотків.

Рис. 1. Види меліорації земель

Меліоровані землі, займаючи майже 14 відсотків загальної площі сільгоспугідь, забезпечували в докризові роки виробництво 20 відсотків продукції рослинництва (овочів — 60 відсотків, кормів — 28, рису — 100, льноволокна — 36, зерна — 12,5 відсотків).

Значне погіршення ресурсного забезпечення землеробства на меліорованих землях, особливо зрошуваних, призвело до значного спаду обсягів виробництва.

Тому з метою підвищення ролі меліорованих земель у продовольчому та ресурсному забезпеченні держави, зменшення залежності сільськогосподарського виробництва від несприятливих природно-кліматичних умов, поліпшення екологічного стану та забезпечення екологічно безпечних умов експлуатації меліоративних систем, постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1704 затверджено Комплексну програму розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь на період до 2010 року (далі — Комплексна програма) [3].

Меліоративні системи загальнодержавного значення перебувають на балансі підприємств, установ і організацій Державного комітету України по водному господарству, оскільки згідно ст. 10 Закону України "Про меліорацію земель" право власності на них винятково належить державі [1].

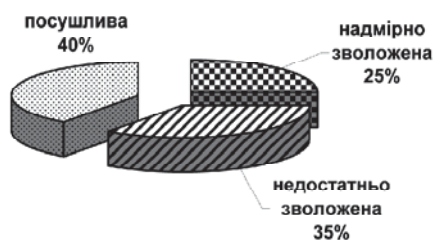

Рис. 2. Структура природно-кліматичних зон земельних і водних ресурсів України

Меліоративна система загальнодержавного значення — меліоративна система, що знаходиться на території більше ніж однієї області, забезпечує міжобласну подачу, розподіл, і відведення води та об'єкти інженерної інфраструктури якої перебувають на балансі підприємств, установ і організацій, що входять до сфери управління спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань водного господарства та меліорації земель [2].

Також на балансі підприємств, установ і організацій Держводгоспу перебуває міжгосподарська меліоративна система.

Міжгосподарська меліоративна система — меліоративна система, що знаходиться в межах Автономної Республіки Крим, однієї області або одного району і забезпечує міжрайонну та міжгосподарську подачу, розподіл та відведення води.

Завдяки бюджетному фінансуванню загальнодержавні та міжгосподарські меліоративні системи (магістральні та міжгосподарські канали, трубопроводи, насосні станції, гідротехнічні споруди, захисні дамби тощо) збережені та знаходяться у справному стані.

Так, Держводгосп підтримує у працездатному стані 3,8 тис. га захисних дамб, 1,7 зрошувальних насосних станцій, 1,2 тис. дренажних насосних станцій та свердловин, 211 польдерних насосних станцій, 41,1 тис. гідротехнічних споруд, 42 тис. км каналів, 44,4 тис. км колекторно-дренажної мережі, 160 водосховищ та 24 ставки [6].

Проте, в результаті реформування аграрного сектора економіки і розпаювання сільськогосподарських угідь земельні ділянки під кожною меліоративною системою опинилися у власності великої кількості осіб, внаслідок чого цілісність експлуатації та збереження даних систем було втрачено.

Утворилася велика кількість нових землевласників, площа земельних ділянок яких не відповідає вимогам збереження технологічної цілісності меліоративних систем. Так, нині 2,2 млн га зрошуваних земель належить 86 тисячам користувачів, тобто в середньому на одне господарство припадає близько 26 га меліорованої землі.

Наприклад, у Вільнянському районі Запорізької області до реформування агропромислового комплексу зрошувані землі загальною пло-

щею 22,5 тис. га належали 13 крупним господарствам, а після розпаювання власниками цих земель стали 302 господаря [7].

Внутрішньогосподарська меліоративна система, згідно з постановою КМУ від 13.08.2003 № 1253 "Про затвердження Порядку безоплатної передачі у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, у тому числі незавершеного будівництва, а також внутрішньогосподарських меліоративних систем колективних сільськогосподарських підприємств, що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передані на баланс підприємств- правонаступників" Державний комітет України по водному господарству здійснив передачу у комунальну власність територіальних громад внутрішньогосподарські зрошувальні мережі, площею 4,3 млн га, або 92 % усієї внутрішньогосподарської меліоративної системи [4].

Внутрішньогосподарська меліоративна система — меліоративна система, що знаходиться в межах земель одного власника (користувача) і забезпечує подачу, розподіл та відведення води на цих землях.

Внутрішньогосподарські меліоративні системи передавались на баланс підприємствам- правонаступникам, частина яких збанкрутіла, та у комунальну власність, як наслідок, меліоративні мережі, опинившись без господаря, були частково демонтовані, піддані впливу руйнування та розкрадання, а землекористувач залишається відстороненим від участі у процесі управління зрошувальними системами.

Наприклад, в Луганській області на сьогодні, внаслідок неприйняття органами місцевого самоврядування у комунальну власність внутрішньогосподарських меліоративних систем, на зрошувальних землях площею 25,6 тис. га знаходяться безгосподарні меліоративні системи, що створює ризик їх поступового знищення та розкрадання [7].

Тому меліоративна система втратила цілісність інженерної інфраструктури, оскільки державні насосні станції та канали, які задіяні у процесі подачі води, значно перевищують можливості сільгоспвиробників її прийняти та подати на поля.

Розпаювання землі і пов'язані з цим зміни форм власності в агропромисловому секторі виробництва здійснювалися без урахування особливостей використання побудованих у минулі роки меліоративних систем, головною відмінною рисою яких є те, що вони були призначені для ведення колективних господарств на значних масивах оснащених широкозахватною дощувальною технікою.

В окремих господарствах, що використовують меліоровані землі, має місце зменшення площі поливів зрошуваних земель, зникнення дощувальної техніки з поливів з різних причин, падіння обсягів

ремонтних робіт і, як наслідок, погіршення технічного стану, а в деяких випадках — пряме знищення водогосподарської мережі.

Так, інвентаризація меліорованих земель в АР Крим показала, що з 401 тис. га зрошуваних земель півострова майже 100 тис. га безповоротно втрачені із 401,2 тис. га зрошуваної землі — 97 тис. га вже не придатні для зрошення, а відновлення їх потрібно починати з нуля [7].

Вирощування більшості сільськогосподарських культур на зрошуваних землях при нинішньому рівні врожайності є збитковим, а господарства, що використовують зрошувані землі, стали неплатоспроможними. Вони не в змозі власними силами підвищити ефективність використання наявних зрошуваних земель та утримувати у належному технічному стані господарські мережі зрошуваних систем, що знаходяться у них на балансі.

Розвиток зрошення у великих сільськогосподарських підприємствах за рахунок власних джерел фінансування також практично неможливий, це дуже значні капіталовкладення, які сьогодні у сільськогосподарського виробника відсутні. Тому можна не дивуватися парадоксальним ситуаціям, коли мали місце втрати посівів на ділянках, які розміщувались за сто метрів від зрошувальних систем. У аграріїв просто не було коштів на подачу вкрай необхідної зрошувальної води.

Крім того, незадовільний технічний стан внутрішньогосподарських мереж, а також відсутність у сільгоспвиробників необхідної кількості дощувальних машин, які використовують зрошувані землі негативно вплинули на зменшення обсягів подачі води для зрошення.

Деякі сільськогосподарські виробники, за власні кошти закупають дощувальну техніку та відновлюються внутрішньогосподарські мережі, що дозволяє їм підвищити врожайність сільськогосподарських культур та отримувати дохід від їх реалізації.

Так, протягом 2004—2010 років закуплено 872 дощувальні машини, проте їх рівень забезпечення є недостатнім.

Наявні зрошувальні системи повинні обслуговувати 26 тис. дощувальних машин, а в наявності є лише 8 тис. одиниць, з них в робочому стані залишилось 6,2 тис. одиниць. При цьому більше 80 % із наявного парку дощувальних машин вже відпрацювали нормативний строк.

При цьому дощувальна техніка в державній власності відсутня, а її придбання користувачем зрошуваних земель коштує дуже дорого. Наприклад, вартість дощувальної машини "Фрегат ДМУ-Б-463-90" коливалась від 139 тис. грн. до 165 тис.

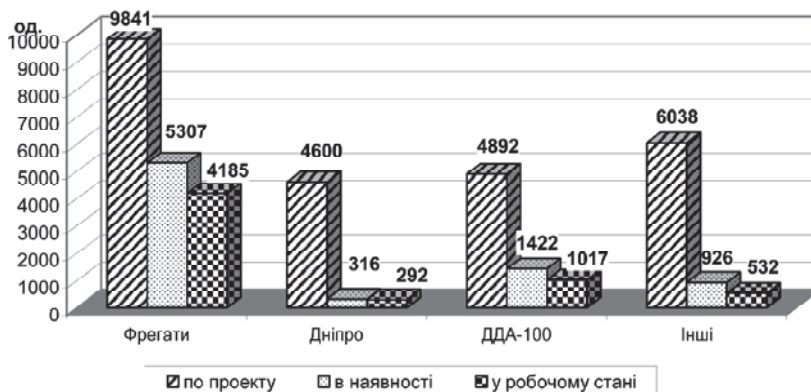

Рис. 3. Інформація про наявність дощувальних машин по Україні

грн. а тому сільгоспвиробник не має можливості її придбати [7].

На сьогодні меліоративні системи здатні забезпечити зрошення на площі 1,8 млн га. Проте реально можна поливати без суттєвих капітальних витрат тільки 943 тис. га, або 43 % наявних зрошуваних земель, а фактично зрошується усього близько 650 тис. га, або 30 % наявних зрошувальних земель.

Результати технічної інвентаризації внутрішньогосподарських зрошуваних земель засвідчили, що із наявних 2178,9 тис. га зрошуваних земель без визначення господарської належності налічується 278,9 тис. га зрошувальних систем. Технічні можливості наявних внутрішньогосподарських зрошувальних систем дають змогу поливати лише 797,9 тис. га (37%), без поливу використовуються 1381 тис. га (63%). Основними причинами цього є незадовільний технічний стан внутрішньогосподарських мереж, відсутність дощувальних машин, незадовільний технічний стан насосно-силового обладнання.

На даний час можливо реально відновити меліоративні системи лише на площі 559,2 тис. гектар. Тобто з 1470,5 тис. га меліорованих земель, які не зрошуються, відновити можливо лише третину, а близько 1 млн га меліорованих земель безповоротно втрачені для меліорації.

Слід зазначити, що проблема належного збереження та експлуатації внутрішньогосподарських меліоративних систем знаходиться поза межами прямого впливу установ водного господарства, вона потребує загальнодержавного вирішення, пошуку джерел придбання дощувальної техніки (придбання її на умовах лізингу або пільгового кредитування).

Ефективна діяльність меліоративного комплексу неможлива без наявності необхідної кількості основних засобів (водогосподарських систем, водопроводів тощо), які є одним з визначальних факторів, щоб водне господарство в повному обсязі виконувало свої функції.

Станом на 01.01.2007 балансова вартість основних засобів становила 11529,9 млн грн., ста-

ном на 01.01.2008 — 12469,8 млн грн., а станом на 01.01.2009 — 13485,8 млн грн. Протягом 2007 року було збільшено вартість активів лише на суму 136,1 млн грн., протягом 2008 року — на суму 288,7 млн грн., а протягом 2009 — на 58,7 млн грн.

Тобто зростання балансової вартості основних засобів відбулося, переважним чином, не за рахунок введення в експлуатацію нових об'єктів, а завдяки проведенню щорічних індексацій балансової вартості активів та індекс інфляції.

Тобто регрес технічного стану обладнання установ водного господарства очевидний. Щорічно відбувається процес безповоротної втрати близько 20 насосних станцій, які переходять в розряд недіючих і підлягають списанню.

Також через скорочення обсягів поливу сільськогосподарських угідь план щодо залучення насосних станцій до зрошення протягом дослідженого періоду становив на рівні 88 %.

Так, у 2007 році для подачі води на зрошення при наявності 1696 насосних станцій, в робочому стані було лише 1316, було заплановано задіяти при зрошенні 934 насосні станції, з яких фактично на зрошення працювало лише 822, або 62 % від працюючих.

У 2008 році в робочому стані знаходилося уже 1295 насосних станцій, тому для подачі води на зрошення планувалося задіяти 923, а фактично подавали воду на зрошення лише 807 насосних станцій.

У 2009 році в робочому стані були 1294 насосних станції, з яких на зрошення працювало 789 насосних станцій.

Тобто ефективність експлуатації меліоративних систем та меліорованих земель не лише не покращилась, а навпаки, продовжують мати місце тенденції до щорічного погіршення ситуації.

Так, наприклад, на балансі управлінь водного господарства Вінницької області знаходяться 50 насосних станцій, однак подачу води на зрошення земель забезпечували лише 7 насосних станцій. Протягом досліджуваного періоду не використовувались 43 насосних станції, з яких 32 законсервовані з демонтажем обладнання та 11 — без демонтажу обладнання. Відсоток діючих і справних станцій по відношенню до загальної кількості не підвищився, а щорічно становив 14%.

З надією на розвиток аграрного сектора економіки Комітетом водного господарства проводиться збереження обладнання на законсервованих або фактично неіснуючих насосних станціях, оскільки їх обладнання демонтовано, частково або взагалі розкрадено, на що з державного бюджету витрачено близько 22 млн грн.

Також, значна зношеність і незадовільний технічний стан водогосподарських об'єктів спричиняє велику кількість аварій та різноманітних поломок, наслідком чого є втрати води, часу і бюджетних коштів, що робить експлуатацію держав-

них меліоративних систем неефективною та унеможливує повною мірою забезпечити народне господарство водними ресурсами.

Кількість аварій і поломок на державних меліоративних системах в 2009 році зросла в порівнянні з 2007 роком на 30 %. Загалом же за цей період на досліджених установах водного господарства зафіксовано майже 2,2 тис. різноманітних аварій, на усунення яких витрачено 2,9 тис. людино-днів та майже 1,3 млн грн. бюджетних коштів. Дані аварії спричинили втрату близько 7,9 млн м. куб. води [7].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, на сьогоднішній день існує проблема в частині реформування аграрного сектора економіки та розпаювання меліорованих земель, що призвело до порушення цілісності меліоративних систем та безповоротної втрати близько 1 млн га зрошувальних земель.

Крім того, зношеність основних засобів призводить до значних понаднормативних втрат води, викликає велику кількість аварій та поломок, що спричинюють значні втрати води та простої, які в кінцевому результаті не дозволили досягти запланованих цілей.

Література:

1. Закон України від 14.01.2000 № 1389-XIV "Про меліорацію земель".
 2. Закон України від 17.01.2002 № 2988-III "Про загальнодержавну програму розвитку водного господарства".
 3. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1704 "Про Комплексну програму розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь на період до 2010 року".
 4. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.2003 № 1253 "Про затвердження Порядку безоплатної передачі у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, у тому числі незавершеного будівництва, а також внутрішньогосподарських меліоративних систем колективних сільськогосподарських підприємств, що не підлягали паюванню в процесі реорганізації цих підприємств та передані на баланс підприємств- правонаступників".
 5. Статистична інформація Державного комітету статистики України.
 6. Статистична інформація Міністерства аграрної політики України.
 7. Державний фінансовий аудит виконання Комплексної програми розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь на період до 2010 року за 2007 — 2009 роки.
- Стаття надійшла до редакції 05.04.2011 р.*